

TAHIR CƏFİYEV

AMEA A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun elmi işçisi

E-mail: TarixVeOnunProblemleri@gmail.com

**ÇALDIRAN MEYDAN SAVAŞINDAN SONRAKI HƏRBİ-SİYASİ,
DİPLOMATİK VƏZİYYƏT XOCA SƏDƏDDİN ƏFƏNDİNİN
«TACÜT-TƏVARİX» ƏSƏRİNDƏ**

Açar sözlər: Çaldıran döyüşü, I Şah İsmayıl, I Sultan Səlim, Qansu Quri, Bıqlı Məhəmməd paşa, Qara xan Ustaclu, Səfəvilər, Məmlüklər, Osmanlı imperiyası, Azərbaycan, Təbriz, Bayburd, Kəmax qalası, Trabzon, Diyarbəkir, Amasiya, Sivas, Mardin, Amid, Kərkük, Dədə Qarğın düzü, qızılbaşlar

Ключевые слова: Чалдранская битва, Шах Исмаил I, Султан Селим I, Кансу Кури, Быглы Мехмет паша, Кара хан Устаджлы, Сефевиды, Мамлюки, Османская империя, Азербайджан, Байбурт, Кемахский крепость, Трабзон, Дийарбекр, Амасия, Сивас, Мардин, Амид, Керкюк, Деде Каргынская равнина, кызылбаши

Key words: Chaldiran Battle, Shah Ismail I, Sultan Selim I, Gansu Gury, Bighli Mahhammad pasha, Gara khan Ustaclu, Sefevids, Mamluks, Ottoman empire, Azerbaijan, Tebriz, Bayburd, Kamakh tower, Trabzon, Diyarbekir, Amasia, Sivas, Mardin, Amid, Kerkuk, Dede Garghin plain, ghizilbashs

XVI əsr Osmanlı tarixləri arasında əzəmətli yer tutan əsərlərdən biri Xoca Sədəddin Əfəndinin «Tacüt-təvarix» adlı əsəridir. Zamanının görkəmli dövlət xadimi olmuş Xoca Sədəddin Osmanlı imperiyasının xarici siyasətində mühüm rol oynayan şəxslərdən olmuşdur. Onun ata və babasının Səfəvi sarayında çalışmaları, Çaldıran meydan savaşı (23 avqust 1514) şahidlik etmələri də Azərbaycan tarixinə dair qiymətli materialların osmanlı tarixçisinin əsərində yer almasına səbəb olmuşdur. Müəllifin Çaldıran döyüşündən sonra Azərbaycan Qızılbaş-Səfəvi imperiyası ilə Osmanlı imperiyası arasında olan münasibətlərə geniş yer verməsi əsərdə həmin dövr tariximizə dair qiymətli məlumatları qoruyub saxlayır. Bu məlumatlar dövrün dolğun mənzərəsinin yaradılmasına xidmət edir.

H.920-ci il Rəcəb ayının 3-də (24 avqust 1514) Sultan Səlim Çaldıranda Divan çağıraraq gələcək işlərini bildirərək fəthnamələr (mətnə – bəşarətnamələr) yazılmasını əmr etdi. Qərara uyğun olaraq Divan vəzirlərindən Duqın oğlu Əhməd Paşanı dəftərdar Piri Çələbi sekbenbaşını beş yüz yeniçəri ilə Təbrizə göndərirdi. Hərbi qüvvədən əlavə «Bayanduri sultanları zamanı uzun müddət divanda mövqeyi olmuş» İdris Bidlisi yerli əyanlarla tanışlığı olduğu üçün, «aman xəbəri» ilə Təbrizə göndərildi(1, c.II,279, 2, c.IV,218,219).

Rəcəb ayının 25-də (15 sentyabr 1514)«doqquz gündən artıq Təbrizdə qalmayan» Sultan Səlim şəhəri tərk etdi (1, c.II, 282,283;2, c.IV, 223, 224). Ərzaq və ehtiyatın hazırlanmaması, həmçinin ölkədəki qıtlıq və bahalıq Sultan Səlimi Azərbaycana tərk etməyə vadar etmişdi. Sultanın Şah İsmayılı təqib etmək fikri olsa da reallıq nəzərə alınmış və sultan vəzirlərin məsləhəti ilə geri dönmək qərarını qəbul etmişdi (1, c.II,281;2, c.IV,221; 3, c.II, 158/163). Təbrizin Osmanlı qoşunu tərəfindən tərk olunması Şah İsmayılın strateji qələbəsi idi (4, 40,41; 5, 241). Sultan Səlim burada qalmağın mümkün olmaması üzündən tutduğu torpaqları Səfəvilərə verdi (6, c.II, 110). Osmanlı sultanı qışı əcəm sultanlarının qışlağı Qarabağ vilayətində qışlamaq fikri ilə yola çıxmışdı. Təbrizi tərk edərkən o, mindən çox ev alim və sənətkar İstan-

bula köçürdü (1, c.II, 282; 2, c.IV,223). Sultan Səlim Qaqızman və Qarabağ istiqamətində hərəkət etməyi əmr etdi. Mərənddən keçib Araz çayına çatdıqda yeniçərilər qiyam edərək Sultanı yolundan döndərdilər. Sultan onun otağının gülləyə tutulması faktını Xocanın babası Hafiz Məhəmməd İsfahaniyə danışmış və demişdi: «Bu hərəkət yeniçərilərin ittifaqı var ikən divanın nifaqı ilə olmuşdur» (1, c.II,260; 2, c.IV, 194). Ordu və divanın qəzəbindən qorxan Sultan Səlim Naxçıvan (2 şaban (22 sentyabr)) – Rəvan qəsəbəsi (8 şaban (28 sentyabr)) – Talin (11 şaban (1 oktyabr)) – Çin ağılı (1 ramazan (19oktyabr)) marşrutu üzrə geri qayıtdı. Buradan Bayburda gələn sultan Sınur adlı kənddə Trabzonun, Qarahisarın, Canikin də daxil olacağı, yeni yaratdığı Bayburd və Ərzincan əyalətini Bıqlı Məhəmməd paşaya verdi. Şəvvalın 6-da (25 noyabr) Sultan Amasyaya gəldi (1, c.II, 283, 284; 2, c.IV,224, 226).

Sultan Səlimin Təbrizi tərk etməsindən sonra Şah İsmayıl İraqdan Azərbaycana gəldi (1, c.II, 288,305; 2, c.IV, 230,252; (Dərgzindən) - 7, 70). Təbrizə gələn şah osmanlılarla əməkdaşlıq etmiş şəxsləri cəzalandırmaq istəyir. Lakin vəzirləri: «Xalqı əzmək dövlətin əsasını xarab və Azərbaycan torpağınıxarabaya çevirməkdir» -deyəməsləhət verərək onu bu fikirdən çəkindirirlər(1, c.II,305; 2, c.IV, 252).

Təbrizdəngeri qayıdarkən Sultan SəlimHikməddin İdris Bidlisini Mərənddən ayıraraq Diyarbəkər tərəfə«kürd bəylərinin könlünü almağa» göndərdi (1, c.II, 288; 2, c.IV,231). Şah İsmayıl öz növbəsində Diyarbəkər üzərində nəzarəti saxlamaq üçün vilayət hakimliyinə Ustaclu Məhəmməd xanın qardaşı Qara xanı təyin etdi. Ruha hakimi Durmuş bəy də həmin istiqamətdə göndərildi. Mardin, Həsənkeyf, Xarput və Ərgənədə olan şah qüvvələri də Qara xana kömək etməli idilər. Beş min qızılbaş Çəpəkçur yolundan Amidin mühasirəsinə yönəldi (1, c.II, 305; 2, c.IV,252). Amid əyyanları Sultan Səlim hələ Təbrizdə olarkən Ustaclu Məhəmməd xanın adamlarını öldürüb ona tabelik bildirmişdilər (1, c.II, 304; 2, c.IV, 251). Beləliklə, Kiçik Asiyanın cənub - şərq qızılbaşlarla osmanlılar arasında müharibə meydanına çevrildi. Osmanlı sultanı burada qızılbaşlardan narazı olan kürd əmirilərindən istifadə edə bildi.

Xoca Əfəndi sultan Amasyada olarkən Şah İsmayılın Təbrizdən Mir Abdulvahab, Sahib əl-Havinəslindən Qazi İshaqı (o, «Qazi paşa» adı ilə məşhur idi), Mövlana Şükrullah Muğani, Heydəriyyə xəlifələrindən Həmzə Xəlifə adlı bəyi, seyyid və alimlərdən ibarət böyük bir elçiliklə, «təzərrö» (üzr məktubu) ilə göndərdiyini yazır. Sülhüçün gəlmiş bu elçiliyin təklifi qəbul edilmədi. SeyyidAbdulvahabla Qazi paşa İstanbul boğazında olanYenihisarda, yoldaşları isə Dimitoqa qalasında həbs edildilər (1, c.II, 288; 2, c.IV, 230). Şah İsmayıl ikinci dəfə də sultandan sülh istədi. H.921-ci ilin şəvval ayının 3-də (8 noyabr 1515) Kəmaləddin Hüseyin bəy və Bəhram ağanın elçiliyini «sarsılmaz hakimiyyət qazanmış Şah İsmayıldan» gətirdiyi məktubdada sülh istəyi və Seyyid Abdulvahabın şəxsində birinci elçiliyin taleyindən narahatlıq ifadə olunurdu. (bax: 8, c.I, 413,414; 9, 238; 10, 184-190; 11, 102,103; 12, 165). H.921-ci şəvvalın 15-də (20 noyabr 1515) Sultan Səlim Diyarbəkərdə olan İdris Bidlisiyə yazdığı məktubunda Şah İsmayıl tərəfindən Hüseyin bəy və Bəhram ağadan ibarət elçiliyin gəldiyini bildirmişdi. Sultan sülh təklifi ilə gəlmiş bu elçiləri də Dimitoqa, elçiliyin digər üzvlərini isə Kilidəl-Axir qalasında həbs etdiyini yazır (1, c.II, 323; 2, c.IV, 272; 10 noyabr (5 şəvval)-12, 166). Deməli, sülh təklifləri Osmanlı sultanı tərəfindən hər dəfə rədd edilmiş və dövlətlər arasında müharibə davam etmişdir.

Amidin mühasirəsi zamanı qalanın təslim olmaması üçün Sultan Səlim İgid Əhməd adlı əslən amidli olan birisini İdris Bidlisinin müraciətindən sonra ora göndərdi. Sultan həmçinin qaladakılara növbəti ildə (1516 – T.C.) «Əcəm diyarına hərbi yürüş edəcəyi barədə xəbərlər göndərməklə» onları qızılbaşlara qarşı mübarizəyə ruhlandırdı. Şah İsmayıl da kürd əmirilərindən istifadə etməyi qərara aldı. Ərcişvə Adilcəvaz hakimi olmuş Pajuki tayfasından Xalidin

oğlu Bidlis və Xiznə əmiri Kürd bəyi Amidə köməyə göndərdi. İdris Bidlisi Sarı su üstündə gələn qüvvəni qarşılayıb onları köməyə getməyi qoymadı (1, c.II, 306, 307, 309; 2, c.IV, 254, 255, 257). Amasyaya gedən sultanın qüvvələri Bayburd və Ərzincanı tutmuşdular. Lakin Kəmax qalasında olan qızılbaşlar müvəffəqiyyətlə bu qalalara basqın edirdilər. Cavab olaraq Qurban bayramı günü (24 fevral 1515) Osmanlı qüvvələrinin Kəmaxa uğurlu yürüşündən sonra qalanın alınmasının mümkün olduğunu görən Sultan Səlim Trabzon hakimi Bıǵlı Məhəmmədə qalanı almaq əmrini verdi. O, özü isə bu məqsədlə h.921-ci il rəbiül-əvvəl ayının 5-də (19 aprel 1515) Amasyadan çıxdı. Rəbiül-axır ayının 5-də (19 may 1515) Kəmax qalası süqut etdi (1, c.II, 289-291; 2, c.IV, 231-234; 9, 261; 13, v.86; 12, 90; 7, 73,74; 3, c.II, 159/164). Bu zaman osmanlı əlaltısına çevrilmiş İdris Bidlisi sultana onu Azərbaycana yürüş etməyə təhrik edən məktublar göndərirdi. Kəmaxla Əlbistan arasında olan Səlim cavab yazaraq Zülqədər bəyliyi üzərinə getdiyini və Əcəm səfərinin bundan asılı olduğunu ona bildirir. Bıǵlı Məhəmməd paşa və beş sancaqbəyini (bir sancaqbəyi min atlı çıxarırdı) Amidə yardıma göndərdi. İdris Bidlisi Məhəmməd Paşanın başçılıq etdiyi və Ərciş – Adilcəvaz yolundan gələn ordunu «Diyarbəkri Qara xandan qurtarmaq üçün» İsmasək yolundan o tərəfə yönəltdi. Amasya və Sivas bəyi Şadi bəy və beş sancaqbəyi də onlara qoşuldu. Gələn qüvvənin çoxluğu üzündən Qara xan Mardinə çəkildi. H 921-ci il şəban ayının əvvəlində (10 sentyabr 1515) Amid osmanlıların əlinə keçdi (1, c.II, 305-310; 2, c.IV, 255 - 258; 14, 37). Təqib olunan Qara xan Mardini tərk edib Sincər düzünə gedir. Lakin osmanlı qüvvələrinin geri çəkilməsi ona yenidən qala üzərində nəzarəti bərpa etməyə imkan verdi (1, c.II, 311-313; 2, c.IV, 258-261).

1516-cı ilin baharında Sultan Səlim qızılbaşlıqla olan cəbhəyə yeni qüvvələr göndərdi. Amidə gedən Xərput və Ərcəni qalalarından keçən təhlükəsiz yolu almaq bu qüvvənin qarşısına məqsəd qoyulur. Qaraman bəylərbəyi Xosrov paşa qarşısına qoyulan vəzifəni yerinə yetirir. «Bu əsnada Şah İsmayıl Həmədan hakimi Yegan bəy, İraqda Kəlhar və Kərad hakimi olan Çuqa Sultanı, 600 qorçusunu Sinə dərbəndi və Kərkük yolundan Bağdada göndərir ki, Bağdad hakimi Qıyğur Sultan ilə Mardinə Qara xana köməyə getsinlər» (1, c.II, 314; 2, c.IV, 262). Kürd bəyləri mühüm keçid məntəqələri olan dərbəndləri tutaraq Azərbaycandan gələn yolları bağladılar. Bu qüvvələrlə döyüşən qızılbaşlar dövrə vurub Mardinə gəlmək məcburiyyətində qaldılar. Kürd əsgərlərinin Amidə gedən yolunu kəsmək üçün bu qüvvələr Mardinlə Həsənkeyf arasında olan Kərx qalasına gəldilər və bir ay burada qaldılar. Xosrov paşa gözləmə mövqeyi tutdu. Bıǵlı Məhəmməd paşa hücum etmək qərarına gəldi. Qızılbaşlar tərəfindən aldadılaraq tələyə salınan osmanlı qüvvələri ağır itki verdilər (1, c.II, 313-316; 2, c.IV, 261-265). Sultan Bıǵlı Məhəmməd paşaya yeni qüvvələr göndərdi. Qara xan onların gəlişindən xəbər tutduqdan sonra Birəcik tərəfə gedib vuruşa hazırlaşmağa başladı. Qoçhisar yaxınlığında Dədə Qarğın düzündəiki tərəf qarşılaşdı (1, c.II, 314; 2, c.IV, 265). Şah İsmayıldan qorçu gəldi və qızılbaşlara kömək gələndək gözləməyi bildirdi. Lakin Qara xan yanında olan Qudurmuş Sultanın məsləhəti ilə düşməyə gözlənilməz zərbə vurmağı qərara aldı (7, 76). Çaldıran vuruşmasını xatırladan bu döyüşdə də cinahlardan hücum planı tətbiq olundu. Lakin min yeniçəri tufəngçisinin olduğu osmanlı qüvvələri yenə də qələbə çaldılar. Qızılbaş qüvvələri üç fərsəxlikdə olan (12-18 km) Mardin qalasına çəkildilər. Qara xan bu döyüşdə tufəng möhrəsindən aldığı yaradan öldü (1, c.II, 317-319; 2, c.IV, 265-267; 15, 28). 16 iyun 1515-ci ildə (4 cümədə əl-əvvəl h.921) Üsküdar da Bıǵlı Məhəmməd paşanın qasidi Kamaxın süqutu barədə qələbə xəbərini sultana çatdırdı (1, c.II, 329; 2, c.IV, 279). Mardin qalası Qara xanın qardaşı Süleyman bəyin başçılığı ilə bir il qədər Osmanlı ordusunun mühasirəsinə dözdü (1, c.II, 319, 320; 2, c.IV, 268, 269). 7 aprel 1517-ci ildə Mardin osmanlılar tərəfindən fəth olundu (12, 109). Bunun ardınca Həsənkeyf, Savər, Urfa, Mosul, Sincar, Təlafər, Ərgani, Sivrək,

Birəcik qalaları tutuldu. Urmi, Eşni, Ərbil, Çemişgözək və Ərəbgir osmanlılara keçdi (1, c.II, 320, 321; 2, c.IV, 269, 270). Bu xəbərlər Sultan Səlimə Hicaz səfəri zamanı (1517-ci ilin yayı) çatdırıldı (1, c.II, 372; 2, c.IV, 333).

Müharibə təkcə hərbi əməliyyatları əhatə etmirdi. Osmanlı hücumu Şah İsmayılı Misirlə ittifaq axtamağa məcbur etdi. Şah İsmayılın Qansu Quridən (1501-1516) Sultan Səlimi sülhə razı salmasını xahiş etməsi Xocanın nəzmlə yazdığı hissədən məlum olur. Şah İsmayılın Misir sultanına olan məktubunu ifadə edən parçada Sultan Səlimin yeni yürüşə başlayacağı təqdirdə nəinki Şərqə, həm də Şama ziyan dəyəcəyi barədə xəbərdarlığa rast gəlirik. Misir sultanına ittifaq təklif olunur. Şah İsmayılın Misir sultanını ittifaqa cəlb etməsi də buradan aydın olur. Qansu Quri əhd-peyman bildirən məktub (misaqnamə) vasitəsilə Osmanlı qoşunu Qeysəridə olarkən Sultan Səlimə Əcəm ölkəsinə getməməyi məsləhət bildi (1, c.II, 326, 327; 2, c.IV, 276, 277). Qansu Quri həmin məktubunda Sultan Səlimi müharibə apararsa Uzun Həsənin Əbu Səidə etdiyini onun başına gətiriləcəyi barədə xəbərdarlıq edir, hücumun istiqamətini Rodos adasındakı xristianlara yönəltməyi məsləhət görür (8, c.I, 423, 424; 9, 238; 11, 103). Təbii ki, Qansu Qurinin Osmanlı – Səfəvi münasibətlərinə qarışması təsadüfi deyildi. H.921-ci il rəbiül-əvvəl ayının 29-da (13 may 1515) Əlaüddövlə Zülqədər Osmanlı ordusu ilə döyüşdə həlak oldu, Sultan Səlim Zülqədər bəyliyinə son qoydu, Misir sultanını «qorxutmaq və hürkütmək üçün» Əlaüddövlənin başını və öz Fəthnaməsini Qansu Quriyə göndərdi (1, c.II, 293; 2, c.IV, 239; 9, 261).

Şah İsmayılı kömək etdiyi üçün Sultan Səlim məmlüklərlə müharibəni qanuni sayan fitvanın verilməsinə nail oldu (16,60).

Osmanlı sultanı 1516-cı il hərbi kampaniyasını Misirə qarşı yönəltdi. 24 avqust 1516-cı ildə Mərc Dabikdə Qansu Qurini məğlubiyyətə uğradaraq Məmlük dövlətinə son qoydu (17, 107; 3, c.II, 160/161; 18, 173). Beləliklə, o, Şah İsmayılı Misir dövləti kimi müttəfiqdən məhrum etdi.

Misir kampaniyasını başa vurub geri qayıdan Sultan Səlimin əsas məqsədinin «İran və Turan məmləkətləri»ni tutmaq olduğunu Şah İsmayıl da bildi. 1518-ci ilin fevral ayında Sultan Səlim səfərdən qayıdarkən ona Şah İsmayıl tərəfindən təbrik məktubu (təhniyyətnamə) göndərildi. Xoca Şah İsmayılın bu məktubundada sülh istədiyini bildirir. Lakin Sultan Səlim yenə də əvvəlki kimi hərəkət edərək elçiləri həbs edib İstanbula göndərir (1, c.II, 380; 2, c.IV, 342, 343).

XVI - XVII əsrlərin Osmanlı-Səfəvi müharibələrinin səbəblərindən biri də tranzit ticarət yolları uğrunda mübarizə idi (19, 14). Avropa ilə ədviyyat ticarətinin mühüm nöqtələri İskəndəriyyə və Beyrut limanlarını nəzarətə alan Osmanlı dövləti dəniz quldurluğu üzündən Aralıq dəniz ilə ticarət aparmırdı. Bu yalnız 1522-ci ildə Rodos adası alındıqdan sonra mümkün oldu (20, 191). Sultan Səlim Kiçik Asiyanın cənub-şərqini tutmaqla mühüm ticarət yollarına nəzarəti öz əlinə aldı. Təbriz - Hələb və Təbriz - İznik ticarət yolunun mühüm hissəsi hərbi əməliyyatlar zonasında idi (19, 20-21). Bu zaman o, «Əcəm diyarında mədən və xəracın olmadığını, əksər gəlirin bacdan olduğunu nəzərə alıb, hətta, Ərəb yolundan Əcəmə gediş-gəlişi dayandıрмаq üçün Ərəb diyarına ticarəti belə dayandırmışdı» (1, c.II, 271, 272; 2, c.IV, 215). Sultan Səlimin ticarətə qadağa qoymasını Oruc bəy Bayat da təsdiq edir (21, 72/116). Onun ticarətə, silaha yasağı tətbiq etməsi gələcəkdə də böyük planlar olduğundan xəbər verirdi (24, 57). Şah İsmayıl sultana ikinci məktubunda «karvanların və yolçuların gediş-gəlişinə icazə veriləcəyinə» ümid etdiyini bildirirdi (8, c.I, 414; 9, 238; 10, 187). Sultan Misiri fəth etdikdən sonra tacirlərə Misirdə ticarət etməyə icazə verdi (1, c.II, 272; 2, c.IV, 215). Sultan Səlim geniş işğallar aparmağı planlaşdırırdı. Bu məqsədlə o, Əcəmə (Azərbaycana -

T.C.) üç illik səfər ehtiyatının hazırlanması üçün Divana tapşırıq vermişdi (1, c.II, 324; 2, c.IV, 273). Misirdən qayıdan Osmanlı sultanı ordunun üzücü səfərdən qayıtmasını nəzərə alıb bu səfərini növbəti ilə planlaşdırmışdı (1, c.II, 380, 381; 2, c.IV, 343). 1519-cu ildə artıq yeni müharibə təhlükəsi gerçəkləşməkdə idi. Venesiya Respublikasının Nikosiyada canişini olan Alvikos dArmer iyulun 7-də Hələbdən aldığı xəbər barədə öz respublikasına məlumat verib Böyük Türkün Sufi üzərinə hücumu hazırladığını yazırdı (11, 105; 22, 151).

Növbəti hücum qarşısında qızılbaşlar Anadolunu yenidən qiyam yerinə çevirdilər. Qızılbaşlar bu zaman Osmanlı şahzadəsi Muradın adından istifadə etdilər. Qaramanı «babası Bayəziddən qalmış qanuni mülk» (21, 72/116) sayan Sultan Murad hələ 1512-ci ildə Nur Əli xəlifənin Ruma yürüşü zamanı qızılbaşlara qoşulmuş və Toqatın alınmasına kömək etmişdi (bax: 23, 111-112). Sultan Səlimin tələblərinə baxmayaraq o, Şah İsmayılın yanında qalmış, hətta Çaldıranda şahın qərargahıqda olmuşdu (21, 73/117). Şah İsmayıl tərəfindən Farsa hakim təyin olunan Murad həmin vilayətə gedərkən yolda ölmüşdü (23, 191). Şah İsmayılın Sultan Səlimin Şah İsmayılın yanında olan qardaşı oğlu kimi təqdim olunan Düzmə Murad Amasyada peyda oldu. Osmanlı dövləti yenidən daxili çaxnaşma ilə üz-üzə qoyuldu (1, c.II, 388; 2, c.IV, 351). Bu hadisəni «fitnəyə bəhanə istəmək» kimi qiymətləndirən Sultan Səlim 1520-ci ildə vəfat etdi. Nəinki, Azərbaycan və Türkiyə tarixini, həm də dünyanın tale yüklü dövrünün «Tacüt-təvarix»də təsviri bununla da bitir.

«Tacüt-təvarix»in Çaldıran döyüşündən (23 avqust 1514) sonra Anadoluda aparılan hərbi əməliyyatlar barədə məlumatları və İdris Bidlisinin Diyarbəkrdə kürd əmirləri arasındakı fəaliyyətini təsvir edərkən hadisələrin ardıcılığı müəllif tərəfindən ciddiliklə gözlənilməmiş, hadisə tarixlərinin qeyd olunmaması onlar arasında ardıcılığı izləmədə çətinlik törədir. Lakin bütün bunlara baxmayaraq «Tacüt-təvarix» Səfəvi-Osmanlı müharibəsinin aparıldığı Şərqi Anadoludakı hərbi əməliyyatlar haqqında ətraflı məlumatlar verən bir əsərdir.

XVI əsrin əvvəlinin etno-geosiyasi mənzərəsinin təsviri Xoca Sədəddin Əfəndinin «Tacüt-təvarix» adlı əsərində öz əksini tapır. İki yüz illik Səfəvi – Osmanlı müharibələrinin başlanğıcını qoymuş bu dövr hadisələrinə nəzər bələlərimizin kökünü təkcə Avropadan uzanan fəsad əlində axtarmamağa sövq edir. Etnosiyasi, geosiyasi və iqtisadi amillərin daha dərinədən öyrənilməsi cəmiyyətin tarixi inkişafının qaranlıq nöqtələrini daha dərinədən öyrənməyə, dünyanın inkişafında yer və rolumuzu daha dəqiq müəyyən etməyə imkan verə bilər.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. یدنغان یدلاد عسە جاو خالتو ارتاج خدی، معارف عمومیہ ناظری نوری پاشا حاضر تلذیک نظارتندہ اشبو تاج، التوار یخ نام کتاب بلاغت عنوانک جلدسانی طبعخانہء عمرده طبعالونمشدر، سنہ ۱۲۸۰، ۵۸۲ ص
2. Hoca Satettin Efendi. Tac üt-tevarih / yalınlaşdıran I.Parmaksızoğlu. c. IV, İstanbul: Milli Egetim basım evi, 1979, 407 s.
3. Шарафхан бин Шамсаддин Бидлиси Шарафнаме / Перевод, предсловіе, примечания и приложения Е.И.Васильевой. т. II, Москва, Наука, 1976, 350 с.
4. Рахмани А.А. “Тарихи алам ара-и Аббаси” как источник по истории Азербайджана. Баку: Изд-ва АН Аз.ССР, 1960, 192 с.
5. Петрушевский И.П. Азербайджана в XVI-XVII вв. / Сборник статей по истории Азербайджана. Баку: Изд-во АН Аз.ССР, 1949, с. 225 – 297
6. Akşin Sina. Türkiye tarihi: Osmanlı devleti. c. II, İstanbul: Doğan Ofset, 1989, 356 s.
7. Ahsan ut tevarih / translated by Ch.Seddon, Critical editions on unprinted and original works of Oriental literature, edited by competent scholars and published by oriental

Institute. Baroda: Printed by P. Knight at the Baptist Mission Press, 1934, 302 p.

8. فرودون بک منشعات السلاطين، ج ۱، استانبول، ۲۶۲، ۱۲۷۴ ص.
9. عبدالحسين نوایبشاه اسمعیل صفوی (اسناد و مکاتبات تاریخی همراه با یادداشتها ی تفصیلی)، تهران، چاپخانه انتشارا ت بنیاد فرهنگ اران، هجری شمسی ۱۳۴، ۴۱۹.
10. Vilayəti Ə.Ə.Şah İsmayıl Səfəvi dövründə İranın xarici əlaqələr tarixi. Bakı: əl-Hoda, 1998, 421 s.
11. Fərzəlibəyli Ş.F. Azərbaycan və Osmanlı imperiyası (XV - XVI əsrlər). Bakı: Elm, 1995, 198 s.
12. Haydar Çelebi Ruznamesi. Ankara: Kervan kitabçılık A.Ş., 1960, 221 s.
13. نشانچی رمضان زادمتاریخ نشانچی، تاریخ قصص انبیا و الملك، /M.Füzuli adına Əlyazmalar inistitutu, 728/ 2301.
14. Solakzadə M. Tarix / Tərcümə edən Z.M. Bünyadov. Bakı: Elm, 1992, 84 s.
15. Qızılbaşlar tarixi / Tərcümə və şərhlər M.Ə. Məmmədindir. Bakı: Azərbaycan, 1993, 48 s.
16. Бартольд В.В. Халиф и Султан. Сочинения, т. VI, Москва: Наука, 1966, с. 17 – 78 (784 с.)
17. Gelibollu Mustafa Ali. Halet ül Kahire min'l-adati'z-zahire / Sadelehtiren: Orhan Şaik Gökyay. Ankara: Başbakanlık basım evi, 1984, 164 s.
18. Семенова Л.А. Салах ад-дин и мамлюки в Египте. Москва: Наука, 1966, 173+22 с.
19. Папазян В.А. Торговые магистральи Табриз-Алеппо и Табриз - Смирна в системе торговых отношений Сефевидского государства с Западом: Автореферат на соискание кандидата исторических наук. Тбилиси, 1986, 24с.
20. Орешкова С.Ф. Из истории посреднической торговли в Османской империи в конце XV – начале XVI в. / Товарно-денежные отношения на Ближнем и Среднем Востоке в эпоху средневековья, Бартольдовские чтения, 1976, Москва: Наука, 1979, с. 187-194
21. Книга Орудж бека Байата Дон Жуана Персидского / Перевод с английского, введение и комментарий д.и.н. Октяя Эфендиева, к.и.н. Акифа Фарзалиева. Баку: Язычы, 1988, 216 с.
22. Махмудов Я.М. Взаимоотношения государств Ак-коюнлу и Сефевидов с Европейскими странами (II половина XV - XVII вв.). Баку: Изд-во БГУ, 1991, 264 с.
23. Эфендиев О.А. Образование Азербайджанского государства Сефевидов в начале XVI века. Баку: Изд-во АН Аз.ССР, 1961, 208 с.
24. Erendil M. Tarihde Türk-İran ilişkileri. Ankara: Gnkur basımevi, 1976, 157s.

Т.Р.ДЖАФИЕВ

Научный сотрудник Института Истории имени А.Бакиханова НАНА

ВОЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЕ И ДИПЛОМАТИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ПОСЛЕ ЧАЛДЫРАНСКОЙ БИТВЫ В ИСТОРИЧЕСКОМ СОЧИНЕНИИ «ТАДЖ УТ – ТЕВАРИХ» ХОДЖА САДЕДДИНА ЭФЕНДИ

В публикуемой статье рассматриваются военные действия и дипломатические отношения между Азербайджанским государством Сефевидов и Османской империей. События происходившие в начале XVI века Азербайджане, Восточной Анатолии и Ближнем Востоке анализируются на основании данных источника. На основе мате-

риалов труда «Тадж ут – Теварих» анализируется дипломатические действия государств – Египетских Мамлюков, Азербайджанского государства Сефевидов и Османской империи.

T.R.JAFIYEV

The research assistant of Institute of History named after A.Bakikhanov, ANAS

**MILITARY–POLITICAL AND DIPLOMATIC STATUS AFTER
CHALDIRANFIGHT IN HISTORY ACCORDING TO “TAJ UT-TEVARIKH”
WRITTEN BY KHODJA SADEDDIN EFENDI**

Military operations and diplomatic relations between Azerbaijan Sefevids state and Ottoman empire have been considered in this article. Events occurring in Azerbaijan, East Anatolia and the Near East at the beginning of XVI centuries have been analyzed on the basis of the source data. Diplomatic relations among the states-Egypt Mamluks, Azerbaijan Sefevids state and Ottoman empire have been investigated on the basis of materials of “Taj ut-Tevarikh”.

Rəyçilər: t.ü.f.d. T.Nəcəfli, t.e.d. Q.Ə.Əliyev

AMEA A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun “Azərbaycanın orta əsrlər tarixi” şöbəsinin 10.09.2013-cü il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (pr. №05).